

Tasavvufun Kaynağı

Tasavvufun temel iki kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. İslam dininin manevî ve ruhânî boyutunun tabi'î bir tezahürü olarak ortaya çıkmış olan tasavvufun merkezî ıstılah ve âdâbı bu iki kaynağa dayanır. Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatında tasavvufun vurgu yaptığı pek çok hususu bulmak kolaylıkla mümkündür. Tasavvuf bir terim halinde tedavülde olmasa bile, manâ ve hakikat olarak bilfiil Hz. Peygamber (a.s.) ve onun Ashâbı zamanından itibaren İslam dindarlığının aslî bir unsuru şeklinde varolmuş ve gelişmiştir.

Müstakil ve sistematik bir ilmî disiplin olarak tasavvufun doğuş ve teşekkülü konusuna gelince, bu bakımdan tasavvufun tarihî gelişimi, İslam dini içerisinde neşv-u nemâ bulan diğer dinî ilimlerin durumlarına benzer. Aynen fıkıh, tefsir, ve kelim ilimleri örneklerinde olduğu gibi, tasavvuf da hicrî II. ve III. yüzyıllarda müstakil bir ilim sahası olarak teşekkül etmiştir. Zira bu ilimlerin hiçbiri Hz. Peygamber'in (a.s.) hayatı esnasında mevcut değildi. Ancak sözkonusu ilim dallarının araştırma konusu yaptıkları mevzular bizâtihi Allah Resûlü (a.s.) tarafından Ashâbına talim edilmiş olan konuları ihtiva etmekteydi. Başka bir ifadeyle, nasıl ki fıkıh ve kelim ilimleri teşekkül etmeden önce de Müslümanların gündeminde fıkha ve itikâda dair mevzu ve hükümler mevcut idiyse, aynen benzer bir şekilde tasavvufun bir ilim olarak teşekkülünden önce tasavvufun vurgu yaptığı dindarlık unsurları Müslümanların dinî pratiklerinin merkezî noktalarını oluşturmaktaydı. Bu temellendirmeye paralel olarak tasavvufî tarikatların teşekkülünü de fikhî ve itikâdî mezheplerin zuhûr şekline benzetebiliriz.

Örneğin, insanların fikhî ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan büyük âlimlerin görüşleri takipçileri tarafından terkip edilerek sistematize edilmiş ve zamanla bu görüşler yekûnuna "mezheb" adı verilerek bu büyük âlimlerin isimleriyle müsemma olmuşlardır: Hânefi, Şâfi'î, Mâlikî, Hânelî gibi. İnsanların itikâda dair ihtiyaçlarına cevap teşkil etmek üzere ise Eş'arîlik ve Mâturîdîlik gibi itikâdî mezhepler teşekkül etmiştir. Benzer bir tarihî sürecin sonucunda da inananların ruhânî ve manevî hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarına cevap teşkil etmek üzere tasavvufî tarikatlar zuhur etmiştir: Kâdirîlik ve Nakşbendîlik gibi. Zamanla, aynen diğer İslâmî ilimlerin tarihî gelişim seyrinde olduğu gibi, tasavvufa dair ilmî malzeme de tedvîn edilip müstakil bir ilim olarak hüviyetine kavuşmuş oldu.

Erken dönem tasavvuf büyükleri bütün fikirlerini Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerif ifadelerine dayandırır. Onlara göre tasavvufun nazarî ve amelî boyutları birlikte ele alınmalıdır, çünkü tasavvuf nihayette tecrübî bir ilimdir. Başka bir ifadeyle tasavvuf bir *kûl* (söz) ilminden ziyade bir *hâl* (tecrübe) ilmidir. Bu hâlin elde edilebilmesinin metodu sıkı bir riyâzet

gerektirir. Nefs tezkiyesi ve kalb tasfiyesini de içeren sıkı bir kulluk ve riyâzet ameliyesinin neticesinde mutasavvıf ilhâm ve keşf denen bir bilgi türüne de mazhar olabilir. Bu bilgi metodolojik olarak akıl ve nakil yoluyla elde edilen istidlâlî bilgiden biraz farklıdır, zira daha ziyade manevî tecrübe ve müşâhedeye dayanır. Sufiler bu çeşit bilgiye *ma'rifet*, *'irfân*, *ilm-i ledün* gibi isimler verirler ve bu bilginin elde edilebilmesinin öncelikle sağlam bir ibâdet alt yapısının tesis edilmesine bağlı olduğunu söylerler.

İbn Haldûn (*Muqaddime*) gibi İslam bilginlerinin de işâret ettiği üzere tasavvufun husûsî bir tekidle altını çizmiş olduğu zühd ve takvaya dayalı bir hayat sürdürme fikri, Hz. Peygamber (a.s.) ve Aşhâbı devrinde bütün canlılığı ve renkliliğiyle uygulama alanında mevcuttu. Dünyevî zevkler, makamlar, mal ve mülkler onların nezdinde gerçek bir kıymeti olmayan geçici ziynetlerdi; asıl önem verdikleri husus Hakk'a yönelmek, ibâdet ve tâ'at içinde olmaktı. Bu anlayış onların umûmen en belirgin vasıflarından biriydi. Ancak zamanla, hicrî II. asırdan itibaren, önceki Müslüman toplumunun genelinde mevcut olan bu anlayış giderek zayıflamaya ve buna bağlı olarak dünya sevgisi ve dünyevîleşme temâyülleri aralarında yaygınlaşmaya başladı. Bu çeşit temâyüllere mukâvemet etmek İslam toplumunda artık azınlık durumuna düşmüş olan bir grup ihlaslı dindarlara kalmıştı ki, bunlar "mutaşavvife" ve "şûfiyye" şeklinde isimlendirilir oldular.

Tasavvuf Kelimesinin Menşei

Bu isimlendirmenin kaynağı hususunda klasik tasavvuf metinlerinde bir dizi ihtimaller öne sürülmektedir. Bunlardan bazılarını şöylece listeleyebiliriz:

1. Duruluk ve temizlik anlamına gelen "şafâ" ve "şafvet" kelimesi;
2. Allah Teala'nın huzurunda ilk safta olmalarına binâen "eş-şaffu'l-evvel" terkibi;
3. Hz. Peygamber'in (a.s.) Aşhâb/Ehlu's-şuffe'sinin "şuffe" lafzı;
4. Yün anlamına gelen "şûf" kelimesi.

Tasavvuf ilmi otoriteleri bu ihtimaller içerisinde Arap dili kâideleri ve kelime manâsı yönünden en makul olanının "şûfî" ve "taşavvuf" lafızlarının yün anlamına gelen "şûf" kelimesinden türediği fikri olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak diğer ihtimallerin de manâ ve muhtevâ yönünden makul açıklamalar ortaya koyduklarını belirtmişlerdir.

Bu çerçevede, tasavvuf kaynakları şûfîlerin hem içlerinin hem de dışlarının dupduru ve tertemiz olmalarına binâen, "şafâ" ve "şafvet" kelimesinden hareketle, kendilerine "şûfî" dendiğini; kalplerini sırf Allah'a mahsus kılmak için saf hale getirdikleri için bu isimle müsemmâ olduklarını; onların Allah'la olan muâmelelerini saf hale getirmelerine cevâben Allah'ın da onları tertemiz hale getirmiş olduğunu ifade ederler. Zira

duruluk ve pâklık (*şafvet*) her dilde övülen bir haslet iken, bunun zıddı olan bulanıklık (*kudûret*) ise hep yerilen bir vasıf olmuştur. Burada söz-konusu olan saflıktan maksad ise sufinin kalbini ve değer dünyasını tümüyle Rabb'ine tahsis etmesi, mâsivâdan temizlemesidir. Tasavvufun daha çok kalbin duru hale getirilmesi (*taşfiye*) ameliyesi üzerinde durduğuna bakılırsa bu açıklamanın konuya bir perspektif sunduğu ortaya çıkar.

Şûfî kelimesinin menşeinin Allah huzurunda ilk safta olmalarına işaretle "eş-şaffu'l-evvel" terkinde arayanların kaydettiğine göre, gerçek sufiler başta kalpleri olmak üzere bütün varlıklarıyla Allah'a yönelmişler, her dâim O'nun huzurunda bulduklarının şuurunda yaşamışlardır.

Şûfî lafzının Hz. Peygamber'in (a.s.) Aşhâb/Ehlu's-şuffe'sinin "şuffe" kelimesinden geldiğini belirtenlere göre bu ihtimalin makuliyeti Aşhâbu's-şuffe ile sufiler arasındaki temel özelliklerin benzerliğine dayanmaktadır. Aşhâbu's-şuffe kendilerini tamamen dine adanmış, herhangi bir ticârî veya meslekî faaliyete girişmemiş, zühd içinde yaşayan müminlerdi. Allah Teâla müteaddit vesilelerle Kur'an-ı Kerim'de onlara işaret etmiştir (2:273; 6:52; 18:28; 80:1-2). Allah ve Resûlü'nün Aşhâbu's-şuffe hakkında onların dînî niteliklerini öven ifadeleri sebebiyle sufiler nezdinde onlar daima örnek şahsiyetler olmuşlardır. Bilindiği üzere Aşhâbu's-şuffe hayatlarını Hz. Peygamber'in (a.s.) mescidinin müştamilâtı içerisinde geçiren ve dünyevî meşguliyetlerden uzak bir hayat sürdüren şahâbîlerdir. Resulullah'ın devamlı göreve hazır muallimleri olan bu topluluğun sayısı 70 ile 300 arası değişen bir rakamda olduğu söylenir. Bunların her türlü ihtiyaçları Hz. Peygamber (a.s.) ve zengin şahâbîler tarafından temin edilirdi.

Şûfî ve taşavvuf kelimelerinin dil bilimsel kökenine dair yukarıda zikredilen ihtimallerden her biri etimolojik açıdan belli tutarsızlıklar ihtivâ etmesine rağmen, anlam ve içerik açısından tasavvuf gerçekliğinin değişik vechelerine ışık tutmaktadır. Yoksa eğer "şûfî" kelimesi "şafâ" ve "şafvet" dan gelmiş olsaydı "şafâî" ve "şafevî", "şaff" dan türemiş olsaydı "şaffî", "şuffe" den müştak olsaydı "şuffî" olarak ortaya çıkması beklenirdi. Arapça dilbilim kıyâs ve iştikak kuralları göz önüne alındığında, "şûfî" isminin câmid bir lakap olarak zuhûr etmiş olduğu ve "şûfiyye" isminin mutasavvıflar tâifesinin adı haline geldiği söylenebilir. Bu duruma göre, etimolojik olarak "taşavvuf" kelimesini Arapça dil kaidelerine göre "şûf" kelimesinden türetmenin bir tutarlılığı vardır. Araplar "kamîş" (gömlek) giyen için "tekkammeşa" dedikleri gibi "şûf" giyene de "teşavvafe" derlerdi. Bu açıklamaya paralel olarak "şûfî" kelimesinin de "şûf" kelimesine nisbet yapılarak elde edilmesi mümkün olur ki bu da "şûfî" kelimesinin kaynağı hakkında ortaya konan en çok hüsn-i kabûl görmüş izâhtır.

Sufilerin giydikleri şeye (şûf) izâfeten "şûfiyye" olarak isimlendirildiklerini belirten tasavvuf kaynakları, şûf (yün) giymenin gerçekte peygamberlerin bir âdeti olduğunu ve evliyâ ve eşfiyânın da bu hususta pey-

gamberleri takip ettiklerini ifade etmektedir. İnsanların giydikleri elbiseye nisbetle isimlendirilmelerinin çok eski bir âdet olduğunu hatırlatan bu kaynaklar, Hz. İsa'nın aşhâbının da giydikleri beyaz elbiseye nisbetle Kur'an-ı Kerim'de "Havâriler" (5:112), yani "beyaz elbiseliler" olarak zikredildiklerini beyan etmektedir. Hz. Peygamber'in (a.s.) yün elbise giydiği, yünden yapılmış bir cübbesinin olduğu ve üzerinde yünden yapılmış elbise olduğu haldeyken vefat ettiği bilgilerini pek çok muteber hadis kitabı nakletmektedir (*Muslim*, Tahâret, 79 ve Libâs, 35; *Ebû Dâvûd*, Tahâret, 60; *İbn Mâce*, Tahâret, 60 ve Libâs, 4; *Tirmizî*, Libâs, 10). Benzer bir şekilde önceki peygamberlerin de yünden yapılmış elbise giymeyi tercih ettiklerine dair şahîh hadisler vardır. Aşhâbın da bu çeşit elbise giyme geleneğini takiben yünden yapılmış giysileri giydikleri hadis kitaplarında nakledilmektedir (*Tirmizî*, Kiyâme, 38; *Ebû Dâvûd*, Libâs, 5; *İbn Mâce*, Libâs, 4). İşte sufilerin yün elbise giymeye rağbet etmelerinin böylesi dînî ve tarihî bir arka planı vardı.

Sufilerin yünden yapılmış elbise giymeyi tercih etmelerinin altında yatan temel sebeplerden birisi de bu çeşit giyinmenin bir tevâzu, zühd ve takva alâmeti olmasıdır. Zira bu şekilde onlar süslü elbiseleri terk edip, aynı zamanda ruhânîliğin de sembolü olan, şûftan yapılmış basit giysilerle iktifâ ediyorlardı. Böylece onlar bir taraftan şûf elbiseye manevî bir değer atfederken, öbür taraftan da şûf giymekle toplumlarında yaygın olan süslü giyinme modasından uzak durmuş oluyorlardı. Bu tavır, özellikle de zenginlik, kibir, bencillik ve şımarıklığın bir göstergesi olan ipek elbise giymeye muhalefet etmenin bir şekli olarak da algılanabilir. Hem İslamiyet öncesi Arap toplumunda hem de servet ve refahın artarak bollaştığı hicrî II. asır Müslümanları arasında basit şûf giysiler giymek dindarlık ve tevâzunun mümeyyiz vasıflarından birisi olarak ortaya çıkmış oldu.

Klasik tasavvuf kaynakları "şûfî" ve "taşavvuf" kelimesinin hangi tarihte ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi ortaya koyamamaktadır. Bu kelimenin Kur'an-ı Kerim'de geçmediği bilinen bir gerçektir ve Hz. Peygamber (a.s.) devrinde de kullanılmakta olduğuna dair belirgin bir gösterge mevcut değildir. Genel ilmî kabule göre bu kelimenin yaygın olarak Müslümanlar arasında kullanılmaya başlanmasına hicrî II. asrın ortalarında rastlanmaktadır. Bu çerçevede kendisine şûfî nisbesi verilen ilk şahsın Ebû Hâşim eş-Şûfî (ö.150/767) olduğu kabul edilmektedir.

Şûfiyye lafzıyla işaret edilen Müslüman toplumları içerisindeki âbid, zâhid ve muttakî kullar zümresi hakkında bazen değişik isimlerin kullanıldığı da olmuştur.

Örneğin, bu zümreye vatanlarından uzakta yaşadıkları için “ğurabâ” (garipler), diyar diyar dolaştıkları için “seyyâhûn” (gezginler), sahralarda dolaşarak gerektiğinde mağaralarda yaşadıkları için Horasan sakinleri tarafından “şikeftiyye” (mağara sâkinleri) gibi isimler verilmiştir. Yine benzer bir şekilde bu zümre, sadece zaruret miktarınca beslenip açlık ve az yemeye önem verdikleri için Şamlılar tarafından “cû’iyye” (açlar), mülkün gerçek sahibinin yalnızca Allah olduğu fikrinden hareketle dünyaya ve dünyevî şeylere önem vermedikleri için “fuğarâ”, ve de devamlı surette kalplerini nurlandırmaya çalıştıkları için “nûriyye” (nûr tâifesi) gibi isimlerle anılır olmuşlardır.

Teşekkül Devrinde Tasavvuf Terminolojisi

Tasavvufun tarihî menşei ve gelişimi üzerinde pek çok çalışmalar ortaya konmuştur. Bu konuda klasik tasavvuf kaynaklarının bu ilmin kaynağının Kur’an ve Sünnet olduğu konusunda hiç tereddütleri yoktur. Onlara göre tasavvuf muhtevâsı ve sistemi itibariyle tamamen Kur’ânî ve Muhammedîdir. Erken dönem tasavvuf metinleri bu ilimde öne çıkardıkları temel kavramların hepsini ayetlere, hadislere ve Hz. Peygamber’in (a.s.) fiilen ortaya koymuş olduğu hayat tarzına dayandırırılar. İbadet, takva, tevbe, zikir, ihlas, ihsan, sabır, tevekkül, rıza, Allah sevgisi ve korkusu gibi tasavvufun aslî unsurlarını hep böyle bir perspektiften hareketle anlamlandırırılar. Yine bu minvalde, kaynaklar meşhur Cibrîl Hadisi’nde (*Buğârî*, İmân, 37; *Muslim*, İmân, 1) zikri geçen “ihsân” kavramına vurgu yaparlar. Bu hadiste İslam dininin genel dindarlık boyutlarının “islâm”, imân” ve “ihsân” olarak ortaya konduğunu söylerler. Mutasavvıfların islâmî ve imânî boyutların gerek şartlarını yerine getirerek ihsânî boyut itibariyle kendilerini Allah’a daha fazla yakınlaştırmaya çalıştıklarını ifade ederler. Hadiste “Allah’ı görüyormuşçasına O’na kulluk etme” hâli olarak tarif edilen ihsan makamı sufiler için insan-Allah ilişkisi bağlamında bir kulun ulaşabileceği en yüce mertebeyi oluşturur ki bu kul artık daimî bir Allah şuuru altında bütün hayatını düzenlemeye gayret etmektedir.

Tasavvuf kaynaklarının ifade ettiğine göre sufiler inanç prensipleri konusunda fıkıh ve hadis erbabıyla aynı görüşleri paylaşırlar ve onların ilimlerinin gerçekliğini kabul ederler. Sufiler dinde bid’atlerden ve nefsin kölesi olma durumuna düşmekten uzak durmak için bu bilgilere muhtaç olduklarının zaten farkındadırlar. Alimlerin icmâ ettikleri mevzularda sufiler de icmâ ederler; alimlerin ihtilâf ettikleri mevzularda ise sufiler ihtiyatla hareket ederek şüpheli şeylerden kendilerini uzak tutmaya çalışırlar. Zira tasavvuf erbâbı azimetle hareket etmeyi ruhsatlara sarılmaya tercih ederler; rahat ve refaha meyledip gevşeklik ââmetleri göstermekten kaçınırlar; şüpheli şeylere asla rağbet etmezler. Çünkü bu çeşit temâyüller dini hafife alma, dinî emirlerin ciddiyetini idrak edememe ve ihtiyatı elden bırakma anlamına gelir. İşte sufiler şer’î ve ilmî temelleri

böylesine sağlam bir şekilde temellendirilmiş bir zemin üzerinden hareket ederek eriştiklerini ifade ettikleri manevî derece ve hallerden bahsediler. Onların nezdinde bu derecelerin hepsinin ibadet, tâ'at, ahlâkî nitelikler açısından sağlam bir altyapısı vardır. Onlar farzları yerine getirme ve haramlardan sakınma hususunda çok dikkatlidirler ve bütün faaliyetlerinde Allah'tan başka gaye ve maksada niyetlerinde yer vermezler. Sufilerin Kur'an ve Sünnet merkezli olan düşünce yapılarını aksettirme bağlamında onların tasavvufun temel dinamikleri olarak vasfettikleri kavramların da tamamen bu kaynaklardan alınmakla oluşturulduğunu belirtmek gerekir.

Bu durumun en güzel örneklerinden birini sufilerin kalb kavramı üzerinde gözlemleyebiliriz. Kur'an'daki kalble ilgili ifadeler onların bu mevzudaki hareketlerinin başlangıç ve yöntemlerini oluşturur. Kur'an-ı Kerim'in dinî teklîf ve mesuliyetin muhâtabı olarak kalbi işaret ettiğine (2:225; 33:5), iman ve inkârın mahallini kalb olarak tesbit ettiğine (5:41; 16:22) vurgu yaparlar. Kur'an'da anlatılan kalbin bilgi ve idrakin kaynağı olduğunu; anlama, fıkhetme ve akletme ameliyelerinin vasıtası ve merkezi (7:179; 22:46) olduğunu hatırlatırlar. Kalb ilâhî vahyin insanla buluşma noktasıdır ve zaten Kur'an da Hz. Peygamber'in kalbine inmiştir (2:97; 26:194).

Erken dönem tasavvuf kaynaklarının yaklaşımına göre kalb insanın rabbânî çağrıya müsbet veya menfî cevap verme hususundaki en belirleyici melekesidir. Zira Kur'an ifadelerine göre insana Rabb'ini tanıtan da, onu Rabb'inden gâfil tutan da kalbdır; kalb iman yeridir. Bu meyanda Kur'an kalbin körlüğünden (22:46) ve hatta mühürlenmiş olmasından (2:7) bahsetmektedir. Benzer bir şekilde tasavvuf kaynakları Hz. Peygamber'in (a.s.) ifadelerinden hareketle kalblerin kontrolünün Allah Teala'ya ait olduğuna dikkat çekerler ve O'nu "Muğallibu'l-ğulûb" (kalbleri çevirip duran) (*Tirmizî*, *Çader*, 7, *Da'avât*, 89 ve 124) ve "Muşarrifu'l-ğulûb" (kalbleri tasarrufu altında tutan) (*Muslim*, *Çader*, 17). olarak tavsif ederler. Bu noktadan hareketle sufiler tasavvuf ilmine '*ilmu'l-ğulûb* ve *ma'rifetu'l-ğulûb* dedikleri gibi bu yolun yolcularına da *aşhâbu'l-ğulûb*, *erbâbu'l-ğulûb* ve *ehlu'l-ğulûb* gibi kalb merkezli terimlerle atıfta bulunurlar. Benzer bir şekilde, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) örneğinde olduğu gibi (*Kûtu'l-ğulûb*), pekçok mutasavvıf müellif tasavvuf teori ve pratiğini izâh ettikleri eserlerine kalb mefhumunu merkeze alarak isimler vermişlerdir.

Erken dönem eserlerdeki kalp hakkındaki tahlillere göre kulun Rabb'ine yakınlaşmasında kalbin çok husûsî bir konumu vardır. Allah'a yakınlaşmak (et-teğarrub ila'llâh) ancak O'na hâlis kalble ve de hakkıyla tâ'at ve ibadette bulunmakla mümkün olur. Teğarrub makamına ise O'nun rızâsına nâil olanlar vâsıl olabilir. Bu rızâ makamına ilim ve amel birlikteliği neticesinde varılabilir.

Kuru bir zihin jimnastiği sonucu zuhûr eden ve sadece zihinde kalarak pratiğe dökûlmeyen bir bilgi formu rağbete değer bir mefhum değildir. Aslolan bu bilginin amel-i sâlihler olarak toplumun da menfaatine sunulmasıdır. Amel-i sâlihlerle teyid ve tasdik edilmeyen bilgiyi sufiler gerçek anlamda ilim olarak görmezler. Hatta amelle desteklenmeyen imanı da hakiki iman olarak değerlendirmezler (29:2). Aynı şekilde sözlerini amelleriyle tasdik etmeyen bilgi sahibine de âlim demezler. Onların anlayışına göre bilgi tabiatı icâbı insanı daha güzele doğru sevkeder, sahibinde tevâzu ve olgunluk gibi güzel hasletlerin ortaya çıkmasına vesile olur. Bu bağlamda ilim ve amel birbirine çok sıkı bir şekilde bağımlıdır ve beraberce sufiyi marifetullah ve tevhide götürürler. İşte bu kalb kavramı örneğinde görüldüğü üzere, erken dönem tasavvuf eserlerindeki tasavvuf ilmine dair ortaya konan açıklamalar tamamen Kur'an ve Sûnnet kaynaklı ve bu merkezlidir.

